O‘ZBEK SHE’RIYATIDA PEYZAJ LIRIKASINING POETIK XUSUSIYATLARI.

Aliyeva Guljahon Abdullajon qizi,
Namangan davlat universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada peyzaj lirikasining nazariy mohiyati, janr xususiyatlari hamda o‘zbek she’riyatidagi taraqqiyot bosqichlari tahlil qilinadi. Mumtoz, XX asr va zamonaviy she’riyat misolida peyzaj obrazlarining estetik, psixologik va falsafiy funksiyalari yoritiladi.
Kalit so‘zlar: peyzaj lirika, tabiat obrazi, lirik subyekt
Аннотация: В статье анализируется теоретическая сущность пейзажной лирики, ее жанровые особенности и этапы развития в узбекской поэзии. Рассматриваются эстетические, психологические и философские функции пейзажных образов.
Ключевые слова: пейзажная лирика, образ природы, лирический субъект
Abstract: This article analyzes the theoretical essence of landscape lyrics, its genre characteristics, and stages of development in Uzbek poetry. The aesthetic, psychological, and philosophical functions of landscape images are examined.
Keywords:landscape lyrics, image of nature, lyrical subject

Badiiy adabiyot, eng avvalo, inson va borliq o‘rtasidagi munosabatlarning estetik ifodasidir. Bu munosabat lirika janrida ayniqsa teran va bevosita namoyon bo‘ladi. Chunki lirika voqelikni tashqi hodisa sifatida emas, balki shaxsiy kechinma, ruhiy holat va ichki mushohada tarzida aks ettiradi. Shu ma’noda tabiat tasviri lirikaning muhim poetik unsurlaridan biridir.

Lirik asarlarda tabiat manzaralari oddiy tasviriy fon vazifasini bajarmaydi. Aksincha, ular lirik subyektning ichki kechinmalarini chuqurlashtiruvchi, hissiy holatini aniqlashtiruvchi va badiiy umumlashtiruvchi vosita sifatida qatnashadi. Aynan mana shu xususiyat peyzaj lirikasini lirikaning boshqa ko‘rinishlaridan ajratib turadi. Peyzaj lirikasida tabiat inson ruhiyatiga monand holda talqin qilinadi, natijada tashqi makon va ichki olam o‘rtasida poetik uyg‘unlik yuzaga keladi.

O‘zbek she’riyatida peyzaj lirikasining ildizlari qadimiy bo‘lib, u mumtoz adabiyotda ramziy va tasavvufiy mazmun kasb etgan. Keyingi davrlarda esa peyzaj obrazlari ijtimoiy, falsafiy va psixologik mazmun bilan boyib, lirikaning yetakchi estetik unsurlaridan biriga aylangan. Shu sababli peyzaj lirikasini faqat tabiat tasviri doirasida emas, balki inson va borliq munosabatlarining badiiy modeli sifatida tadqiq etish zarurati yuzaga keladi.

Mazkur maqolada peyzaj lirikasining nazariy mohiyati, uning janr sifatidagi o‘ziga xos belgilari hamda o‘zbek adabiyotshunosligida shakllangan ilmiy qarashlar asosida ushbu hodisaning poetik tabiati tahlil qilinadi.

Adabiyotshunoslikda lirika inson ruhiyati, hissiy kechinmalari va ichki holatlarini ifodalovchi janr sifatida talqin qilinadi. Izzat Sulton lirikaning mohiyatini “insonning ichki dunyosi va kechinmalarini bevosita badiiy ifodalash shakli” deb belgilaydi [4]. Ushbu ta’rif peyzaj lirikasining tabiatini tushunishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Peyzaj lirikasida tabiat tasviri lirik subyektning ichki holati bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Bu yerda tabiat — faol estetik unsur, inson ruhiyatining ramziy ifodasidir. N.Mallayev tabiat obrazlari lirikaning hissiy-estetik qatlamini chuqurlashtirib, obrazli tafakkurni faollashtirishini ta’kidlaydi [2]. Demak, peyzaj lirikasida tabiat tasviri tashqi kuzatuv mahsuli emas, balki ichki kechinmaning badiiy ko‘rinishidir. Peyzaj unsurlari lirik asarda ko‘pincha abstrakt tushunchalarni konkret obrazlar orqali ifodalash vazifasini bajaradi [3]. Bu hol peyzaj lirikasining ko‘p qatlamli ma’noga ega bo‘lishini ta’minlaydi.

Shu nuqtai nazardan, peyzaj lirikasini faqat tasviriy yo‘nalishdagi she’rlar majmui sifatida emas, balki inson ruhiyati va borliq o‘rtasidagi munosabatlarni badiiy umumlashtiruvchi poetik hodisa sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Peyzaj lirikasining janr sifatidagi o‘ziga xosligi bir qator muhim belgilarda namoyon bo‘ladi. Avvalo, unda subyektivlik ustuvor ahamiyat kasb etadi. Tabiat tasviri har doim lirik qahramon nigohi orqali beriladi va uning ruhiy holati bilan chambarchas bog‘lanadi. Shu sababli peyzaj lirikasida obyektiv manzara emas, balki subyektiv idrok ustunlik qiladi.Ikkinchi muhim belgi — psixologik parallelizmdir. Tabiat holati bilan inson ruhiyati o‘rtasida o‘xshashlik, hamohanglik yoki qarama-qarshilik yuzaga keladi. Masalan, sokin tabiat manzaralari tinchlik va osoyishtalikni, bo‘ronli manzaralar esa ichki iztirob yoki ruhiy keskinlikni ifodalaydi. Bu holat peyzaj lirikasining emotsional ta’sir kuchini oshiradi.Uchinchi belgi — ramziylikdir. Peyzaj lirikasida tabiat obrazlari ko‘pincha bevosita ma’nodan tashqari, yashirin va chuqur semantik yukni o‘zida mujassam etadi. To‘rtinchidan, peyzaj lirikasida hissiy zichlik alohida ahamiyatga ega. Peyzaj lirikasida esa bu xususiyat tabiat obrazlari orqali yanada kuchli namoyon bo‘ladi.Peyzaj lirikasining markazida lirik subyekt turadi. Tabiat tasviri uning ichki kechinmalarini aks ettiruvchi badiiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayonda tabiat go‘yoki lirik qahramon bilan “muloqot”ga kirishadi, uning ruhiy holatini ifodalaydi yoki unga qarshi qo‘yiladi.Adabiyotshunoslikda bu hodisa ko‘pincha inson va tabiat o‘rtasidagi estetik uyg‘unlik sifatida talqin qilinadi. Tabiat manzaralari orqali vaqt, hayot, yolg‘izlik, umid, armon kabi falsafiy tushunchalar badiiy umumlashtiriladi. Natijada peyzaj lirikasida tasvir va tafakkur bir-birini to‘ldiruvchi yaxlit poetik tizimni hosil qiladi.

O‘zbek mumtoz she’riyati Sharq adabiy tafakkurining uzviy qismi bo‘lib, unda tabiat tasviri muayyan estetik va falsafiy vazifani bajaradi. Mumtoz lirika doirasida peyzaj mustaqil badiiy maqsad sifatida emas, balki ramziy, tasavvufiy va majoziy mazmunni ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli mumtoz she’riyatdagi peyzaj lirikasini zamonaviy talqinlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri qiyoslash emas, balki uning ichki poetik qonuniyatlari asosida o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

N.Mallayev o‘zbek mumtoz adabiyotida tabiat obrazlari ko‘pincha ilohiy haqiqat, komil inson, ishq va foniylik tushunchalari bilan bog‘liq holda talqin etilishini ta’kidlaydi [2]. Demak, mumtoz peyzaj lirikasida tabiat real manzara emas, balki ma’naviy-ramziy makondir.

Zamonaviy o‘zbek she’riyatida peyzaj lirikasida yangi estetik yo‘nalishlar yuzaga kelmoqda. Zamonaviy she’riyatda tabiat obrazlari insonning begonalashuvi va ma’naviy izlanishlarini ifodalashga xizmat qilayotganini ta’kidlanmoqda. Bu hol peyzaj lirikasining zamon bilan hamnafas ravishda yangilanib borayotganini ko‘rsatadi.

Peyzaj lirikasining badiiy adabiyotdagi ahamiyati uning estetik, psixologik va falsafiy funksiyalarida namoyon bo‘ladi. Tabiat tasviri orqali shoir nafaqat go‘zallikni aks ettiradi, balki insonning ichki dunyosini, davr muammolarini va hayot haqidagi mushohadalarini ifodalaydi. Peyzaj lirikasida bu jarayon tabiat obrazlari orqali amalga oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Sulton I.** Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1980.
2. **Mallayev N.** O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1976.
3. **Quronov D.** Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
4. **Sulton I.** Lirika va poetik tafakkur. – Toshkent: Fan, 1974.